15. ગ્રામમાતા

કલાપી

જન્મ : 1874, મૃત્યુ : 1900

કવિ 'કલાપી'નું મૂળ નામ સુરસિંહજી તખ્તસિંહજી ગોહિલ હતું. તેમનો જન્મ અમરેલી જિલ્લાના લાઠી ગામમાં રાજવી પરિવારમાં થયો હતો. લાઠી રાજ્યના આ રાજવી અત્યંત ઋજુ અને સંવેદનશીલ વ્યક્તિ હતા. તેમનું મુખ્ય સર્જન કવિતા ક્ષેત્રે રહ્યું છે. 'કલાપીનો કેકારવ' તેમનો જાણીતો કાવ્યસંગ્રહ છે. પાઠ્યપુસ્તકોમાં તેમની કવિતાઓ વખતોવખત સ્થાન પામતી રહી છે. 'કાશ્મીરનો પ્રવાસ' તેમનું જાણીતું પુસ્તક છે. એ ઉપરાંત તેમણે પત્રો - નિબંધ - ડાયરી અને અનુવાદ વિષયક પુસ્તકો પણ આપ્યાં છે.

'ગ્રામમાતા' કલાપીનું સૌને સ્પર્શી ગયેલું આપણી ભાષાનું નોંધપાત્ર ખંડકાવ્ય છે. સરળ ભાષામાં લખાયેલા આ કાવ્યમાં રાજાનું હૃદય બદલાતાં- સંકુચિત થતાં - ધરાનો રસકસ પણ કેવો બદલાઈ જતો હોય છે, તેનું મનોરમ તથા હૃદયસ્પર્શી વર્ણન થયેલું છે. વિવિધ છંદો ઉપર કલાપીનો કેવો પ્રશસ્ય કાબૂ હતો તે પણ આ કાવ્ય વાંચતાં સમજાય છે.

શાર્દૂલવિક્રીડિત

ઊગે છે સુરખી ભરી રવિ મૃદુ હેમંતનો પૂર્વમાં,
ભૂરું છે નભ સ્વચ્છ સ્વચ્છ, દીસતી એકે નથી વાદળી;
ઠંડો હિમભર્યો વહે અનિલ શો ઉત્સાહને પ્રેરતો,
જે ઉત્સાહ ભરી દીસે શુક ઊડી ગાતાં મીઠાં ગીતડાં ! 1

માલિની

મધુર સમય તેવે ખેતરે શેલડીના,
રમત કૃષિવલોનાં બાલ નાનાં કરે છે;
કમલવત્ ગણીને બાલના ગાલ રાતા,
રવિ નિજ કર તેની ઉપરે ફેરવે છે. 2

અનુષ્ટુપ

વૃદ્ધ માતા અને તાત તાપે છે શગડી કરી,
અહો કેવું સુખી જોડું કર્તાએ નિરમ્યું દીસે ! 3

વસંતતિલકા

ત્યાં ધૂળ દૂર નજરે ઊડતી પડે છે,
ને અશ્વ ઉપર ચડી નર કોઈ આવે;
ટોળે વળી મુખ વિકાસી ઊભાં રહીને,
તે અશ્વને કુતૂહલે સહુ બાલ જોતાં. 4

મંદાક્રાન્તા

ધીમે ઊઠી શિથિલ કરને નેત્રની પાસ રાખી,
વૃદ્ધા માતા નયન નબળાં ફેરવીને જુએ છે;
ને તેનો એ પ્રિય પતિ હજુ શાંત બેસી રહીને
જોતાં ગાતો શગડી પરનો દેવતા ફેરવે છે. 5

અનુષ્ટુપ

ત્યાં તો આવી પહોંચ્યો એ અશ્વ સાથે યુવાન ત્યાં,
કૃષિક એ ઊઠી ત્યારે 'આવો બાપુ' કહી ઊભો. 6

શાર્દૂલવિક્રીડિત

'લાગી છે મુજને તૃષા, જલ જરી દે તું મને' બોલીને,
અશ્વેથી ઊતરી યુવાન ઊભીને ચારે દિશાએ જુએ;
'મીઠો છે રસ ભાઈ ! શેલડી તણો' એવું દયાથી કહી,
માતા ચાલી યુવાનને લઈ ગઈ જ્યાં છે ઊભી શેલડી. 7

વસંતતિલકા

પ્યાલું ઉપાડી ઊભી શેલડી પાસ માતા,
છૂરી વતી જરીક કાતળી એક કાપી;

ત્યાં સેર છૂટી રસની ભરી પાત્ર દેવા,
ને કૈં વિચાર કરતો નર તે ગયો પી. 8

અનુષ્ટુપ

'બીજું પ્યાલું ભરી દેને, હજુ છે મુજને તૃષા',
કહીને પાત્ર યુવાને માતાના કરમાં ધર્યું. 9

મંદાક્રાન્તા

કાપી કાપી કરી ફરી અરે કાતળી શેલડીની,
એકે બિન્દુ પણ રસ તણું કેમ હાવાં પડે ના ?
'શું કોપ્યો કે પ્રભુ મુજ પરે ?' આંખમાં આંસુ લાવી,
બોલી માતા વળી ફરી છુરી ભોંકતી શેલડીમાં. 10

અનુષ્ટુપ

રસહીન ધરા થૈ છે, દયાહીન થયો નૃપ;
'નહીં તો ના બને આવું,' બોલી માતા ફરી રડી. 11

વસંતતિલકા

એવું યુવાન સુણતાં ચમકી ગયો ને,
માતા તણે પગ પડી ઊઠીને કહે છે :
'એ હું જ છું નૃપ, મને કર માફ બાઈ !
એ હું જ છું નૃપ, મને કર માફ ઈશ !' 12

શાર્દૂલવિક્રીડિત

પીતો'તો રસ મિષ્ટ હું, પ્રભુ અરે ! ત્યારે જ ધાર્યું હતું,
આ લોકો સહુ દ્રવ્યમાન નકી છે એવી ધરા છે અહીં;
છે જોયે મુજ ભાગ કૈં નહિ સમો તે હું વધારું હવે,
શા માટે બહુ દ્રવ્ય આ ધનિકની પાસેથી લેવું નહીં ? 13

ઉપેન્દ્રવજ્રા

રસે હવે દે ભરી પાત્ર બાઈ !
પ્રભુકૃપાએ નકી એ ભરાશે;
સુખી રહે બાઈ ! સુખી રહો સૌ,
તમારી તો આશિષ માત્ર માગું.' 14

વસંતતિલકા

પ્યાલું ઉપાડી ઊભી શેલડી પાસ માતા,
છૂરી વતી જરી જ કાતળી એક કાપી;
ત્યાં સેર છૂટી રસની ભરી પાત્ર દેવા,
બ્હોળો વહે રસ, અહો છલકાવી પ્યાલું ! 15

• ટિપ્પણ

ગ્રામમાતા ગામડાની સ્ત્રી **સુરખી** લાલાશ **મૃદુ** કોમળ **હેમંત** એક ઋતુનું નામ; શિશિર, વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા, શરદ, હેમંત-એ છ ઋતુઓમાંની એક ઋતુ; માગશર ને પોષ મહિનાની ઋતુ **અનિલ** પવન **શો** કેવો **ઉત્સાહ** હોંશ, **આનંદ ઉમંગ પ્રેરતો** ઉમંગ-ઉત્સાહ જગાવતો **કૃષીવલોનાં** ખેડૂતોનાં **કમલવત્** કમળ જેવા **નિજ** પોતાના **કર** હાથ (અહીં) કિરણ **કર્તાએ** કરનારે (અહીં) ભગવાને, જગત રચનારે **વિકાસી** પહોળાં કરીને **કુતૂહલે** આશ્ચર્યથી, કૌતુકથી **શિથિલ** ઢીલા (અહીં) વૃદ્ધાવસ્થાને કારણે અશક્ત **કૃષિક** ખેડૂત **તૃષા** તરસ **પાત્ર** વાસણ, પ્યાલો **બિન્દુ** ટીપું **હાવાં** હવે **રસહીન** રસ વગરની **દયાહીન** દયા વગરનો **નૃપ** રાજા **ઈશ** ઈશ્વર **મિષ્ટ** મીઠો **દ્રવ્યવાન** શ્રીમંત, ધનવાન **ધરા** ધરતી, જમીન **કાતળી** શેરડીના સાંઠાનો નાનો ટુકડો

● ભાષા સજ્જતા

● **નીચેનાં વાક્યો વાંચો :**

1. સવારનો સૂર્ય સુંદર લાગે છે.
2. કોમલને ઉદ્યાનમાં રહેવું ગમે છે.
3. વિદ્યાર્થીએ રોજ વાંચવું જોઈએ.

ઉપરનાં વાક્યોમાં હકીકતનું સીધું કથન છે. જેમાં હકીકતનું સીધું કથન હોય, એટલે કે નિવેદન હોય તે **વિધાન વાક્ય** કહેવાય. આવાં વાક્યોને અંતે પૂર્ણવિરામ મૂકવામાં આવે છે.

આવાં પાંચ વિધાનવાક્યો પાઠ્યપુસ્તકમાંથી શોધીને લખો.

● અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપો :

1. ઘોડેસવારે ખેડૂતને શું કહ્યું ?
2. વૃદ્ધાએ ઘોડેસવારની તરસ છિપાવવા શું કર્યું ?
3. વૃદ્ધા ફરી રડતાં - રડતાં શું બોલ્યાં ?
4. વૃદ્ધાના પગે પડીને ઘોડેસવાર શું બોલ્યો ?

● સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તરો લખો :

1. તમે કોઈના ઘેર જાઓ ત્યારે ત્યાંનું રાચરચીલું જોઈને તમને કેવા વિચારો આવે છે ?
2. તમે ક્યારેય કોઈ ખેતર કે વાડીમાં ગયા છો ? એ ખેતરમાં વાવેલા પાકનું નામ શું છે ? એ કઈ ઋતુનો પાક છે ? આઠ-દસ લીટીમાં એ ખેતરની હરિયાળીનું વર્ણન કરો.
3. હેમંત ઋતુનું વર્ણન નીચેના શબ્દોને ધ્યાનમાં રાખીને કરો :

   સૂર્ય, લાલાશ, ઉગમણે, આકાશ, ચોખ્ખું, શીતળ પવન, પંખીઓ

2. નીચેનો ભાવાર્થ રજૂ કરતી પંક્તિઓ કાવ્યમાંથી શોધીને લખો :

1. ઘરડી ખેડૂત સ્ત્રી ધીમેથી ઊઠે છે. હાથનાં નેજવાં કરીને કોઈ આવી રહ્યું છે તે તરફ જુએ છે. તેનો પતિ શગડી પાસે બેસીને શાંત દેવતા ફેરવી રહ્યો છે ?
2. હે બાઈ ! હવે તું આ પ્યાલો રસથી ભરી દે. પ્રભુકૃપાએ એ નક્કી ભરાશે. હે બાઈ ! તું અને તારું કુટુંબ સૌ સુખી રહો. તમારી માત્ર આશિષ માગું છું.

3. નીચેના શબ્દો કાવ્યમાંથી શોધી એની નીચે પેન્સિલથી લીટી કરો. આ શબ્દોના અર્થ શબ્દકોશમાંથી શોધીને લખો :

સુરખી, મૃદુ, શિથિલ, કુતૂહલ

4. નીચેના શબ્દોના સમાનાર્થી શબ્દો લખો :

મધુર	- ________	કૃષિક	- ________
નેત્ર	- ________	મુજને	- ________

5. સૂચવ્યા મુજબ કરો :

1. ઉદાહરણ મુજબ શબ્દો બનાવો.

   રસ - રસહીન

   દયા -

   રંગ -

   માનવતા -

   દર્પ -

2. આ બનેલા શબ્દોનો વાક્યપ્રયોગ કરો.
3. તમે બનાવેલાં વાક્યોમાં સંજ્ઞાની નીચે લીટી દોરો.
4. આ વાક્યોમાં એક-એક વિશેષણ ઉમેરો.
5. બધાં વાક્યો એક ફકરા સ્વરૂપે લખવાનો પ્રયત્ન કરો.

6. વિધાનવાક્યનાં ચાર ઉદાહરણો તૈયાર કરો.

7. તમે કોઈ ખેતરે ગયા છો. ત્યાં તમે શું શું જોયું, ખેતરમાં કોણ કોણ હતું, ત્યાં સહુ શું કરતાં હતાં વગેરે બાબતો તમારા શબ્દોમાં લખો.

● પ્રવૃત્તિ

1. કવિ કલાપીનાં બીજાં કાવ્યો મેળવીને પ્રાર્થનાસભામાં ગાન કરો. દા.ત. 'એક ઘા', 'રખોપિયાને' વગેરે.
2. તમારા શાળાબાગનાં વૃક્ષોનો એક પ્રૉજેક્ટ તૈયાર કરો. જેમાં તમને પસંદ દસ વૃક્ષોનાં નામ, એ વૃક્ષોને ઊગવા માટે જરૂરી ખાતર, પાણી, એ વૃક્ષોના ઉપયોગો, એનું આયુષ્ય વગેરે વીગતો આવરી લેવી.

પુનરાવર્તન - 3

1. કૃતિ અને કર્તાનાં બંધબેસતાં જોડકાં જોડો :

	કૃતિ	કર્તા
1.	ભમીએ ગુજરાતે : દક્ષિણ ભણી	1. ડૉ. ચંદ્રકાન્ત મહેતા
2.	અખબારી નોંધ	2. બોટાદકર
3.	ગ્રામમાતા	3. ભાણભાઈ ગીડા
4.	હાઈસ્કૂલમાં	4. ચંદ્રવદન ચી. મહેતા
5.	જનની	5. કલાપી
		6. ગાંધીજી

2. નીચેનાં વિધાનો ‘હાઈસ્કૂલમાં’ પાઠના આધારે યોગ્ય ઘટનાક્રમમાં ગોઠવીને લખો :

1. હું શરમાયો, શિક્ષકના પ્રેમની અવગણના ન કરી શક્યો.
2. મારનું દુઃખ નહોતું, પણ હું દંડને પાત્ર ગણાયો એ મહાદુઃખ હતું.
3. ભૂમિતિના શિક્ષક સમજાવવામાં સારા હતા પણ મને કંઈ ગેડ જ ન બેસે.
4. જે એક ભાષાને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી શીખે છે, તેને પછી બીજી ભાષાનું જ્ઞાન સુલભ થઈ પડે છે.
5. પિતાજીની સેવા કરવાને ખાતર કસરતની માફી મળવી જોઈએ એવી વિનંતી કરી.

3. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તરો લખો :

1. અખબારી નોંધ લખતી વખતે યાદ રાખવાના પાંચ ‘W’ અને ‘H’ એટલે શું ?
2. માતાના કાળજામાં કયાં- કયાં અરમાનો હોય છે ?
3. ‘નઠારા અક્ષર એ અધૂરી કેળવણીની નિશાની છે.’ - આ વિધાન કોણે લખ્યું છે ? સમજાવો.
4. દુદામામા લેખકના બૂટ તૈયાર ન કરી શકતા ત્યારે કેવાં-કેવાં બહાનાં બતાવતાં ?
5. વૃદ્ધાએ બીજો રસનો પ્યાલો ભરવા ફરી-ફરી કાતળી કાપી છતાં પ્યાલો ન ભરાયો - શા માટે ?

4. તમારી શાળામાંથી થયેલા પ્રવાસની અખબારી નોંધ તૈયાર કરી સ્થાનિક અખબારના તંત્રીને પ્રકાશિત કરવા વિનંતીપત્ર લખો.

5. તમારી શાળામાં આવતાં સામયિકોની યાદી તૈયાર કરી નીચેના કોઠામાં વર્ગીકૃત કરો.

ક્રમ	સામયિકનું નામ	પ્રકાશન સમયગાળો	પ્રકાશનનું સ્થળ-સરનામું	તંત્રીનું નામ	વાર્ષિક લવાજમ ₹

6. સૂચવ્યા મુજબ કરો :

1. નીચેના શબ્દોમાંથી વિશેષણો શોધી તેની યાદી બનાવો :

   હજાર, હું, પ્રિય, જમવું, નગર, વિનોદ, થોડુંક, પહેલો, દયાળુ, અર્ધો, સુંદર, પ્રથમ, રાતું

2. તમે અલગ તારવેલાં વિશેષણોને વિવિધ પ્રકારોમાં વર્ગીકૃત કરો.

3. આ વિશેષણોની મદદથી એક-એક વાક્ય બનાવો.

7. સૂચવ્યા મુજબ કરો :

- 'આવ, ભાણા આવ' પાઠમાં આવતા લોનવર્ડ્ઝ (અન્ય ભાષામાંથી લીધેલા શબ્દો)ની યાદી બનાવો.

  ઉદા. સ્કૂલ, રિપૅર વગેરે

- આ શબ્દોનો વાક્યપ્રયોગ કરો.

- આ વાક્યોમાં વપરાયેલ લોનવર્ડ્ઝની જગ્યાએ તેના ગુજરાતી શબ્દ લખી વાક્ય ફરીથી લખો.

8. નીચેના શબ્દોના બે-બે સમાનાર્થી શબ્દો લખો :

1. જનની - __________, __________ 2. અખબાર - __________, __________

3. આંખ - __________, __________ 4. સૂર્ય - __________, __________

9. તમે કરેલા પ્રવાસ-પર્યટનનું વર્ણન કરતો પત્ર તમારા સગાં-સંબંધીને લખો.

10. 'ગ્રામમાતા' કાવ્યમાં રાજાની ભૂમિકા તમારી દૃષ્ટિએ યોગ્ય છે ? શા માટે ? જો તમે રાજા હો તો શું કરો ?

11. નીચેના શબ્દોના વિરુદ્ધાર્થી શબ્દો આપો.

નિરાશા	________	આથમણું	________
અંધકાર	________	આનંદ	________
પારકું	________	ધરા	________
ટેકરી	________	કોમલ	________

12. એકમ 10 થી 15 માંથી પ્રશ્નાર્થવાક્ય, ઉદ્‌ગારવાક્ય અને વિધાનવાક્યોની યાદી તૈયાર કરો.

દા.ત. 'હું ખોટો નથી' એ કેમ સિદ્ધ કરું ? (પ્રશ્નાર્થવાક્ય)

તું નારાજ થા મા, ભાણા ! (ઉદ્‌ગારવાક્ય)

તમારી તો આશિષ માત્ર માગું. (વિધાનવાક્ય)

